

Підважуючи гетеронормативність? (Від)творення гендеру в ЛГБТ-сім'ях та пошук суспільного визнання

Тамара Марценюк, Галина Ярманова

Вступ

У традиційному баченні організації суспільного життя сім'ю називають важливим елементом соціальної структури суспільства, первинним агентом соціалізації. Вважається, що сімейні стосунки є суттєвими для формування і розвитку особистості. У широкому тлумаченні сім'ю розглядають як групу людей, які люблять одне одного та живуть разом. Серед основних соціологічних підходів до визначення сім'ї виділяють такі:

(1) на мікрорівні розглядають сім'ю як малу групу, члени якої пов'язані, передусім, шлюбними або родинними стосунками, спільністю побуту й взаємною відповідальністю;

(2) на макрорівні – як соціальний інститут, що виконує суспільно значущі функції (як от, відтворення суспільства, ведення домогосподарства, організація дозвілля тощо)¹.

Саме сім'ю вважають первинним середовищем гендерно-рольової соціалізації, саме у ній конструюються світогляд і гендерні ролі.

В українському публічному та медійному полі сім'ю нерідко зображують як певний моноліт, так, наче кожна особа включена в сімейні стосунки єдиного типу. За останні кілька років почастишали акції та різноманітні інформаційні кампанії «на захист сімейних цінностей», організовані християнськими фундаменталістами, в тому числі «сімейні карнавали», що виступають за криміналізацію так званої «пропаганди гомосексуальності». Ці акції та кампанії об'єднані підтримкою «повноцінної традиційної сім'ї» (гетеросексуальної пари з дітьми) та позиціонуванням гомосексуальності й сімейності як взаємовиключних понять².

У сучасній державній соціальній політиці інституту сім'ї теж приділено чималої уваги. В державній доповіді про становище сімей в Україні за 2000-2009 роки зазначено, що «першим кроком до створення нової сім'ї є шлюб. Від рівня шлюбності населення безпосередньо залежить кількість нових сімей у кожному році»³. Сучасну українську сім'ю

1 Антонов А.И., Медков В.М. Социология семьи. - М.: Изд-во МГУ: Изд-во Международного университета бизнеса и управления («Братья Карич»). - 1996. – 303 с.

2 Найактивнішими в гомофобній боротьбі «за сімейні цінності» є організація «Любов проти гомосексуалізму» із дочірнім проектом «Всі разом!».

3 Становище сімей в Україні (за підсумками 2000-2009 років): Щорічна державна доповідь Президентів України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище сімей та стан реалізації державної сімейної політики / Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту, Державний інститут розвитку сім'ї та молоді. – Київ, 2010. – С. 10.

за ціннісними орієнтаціями подружжя названо дітоцентристською, оскільки «уся життєдіяльність подружжя спрямована здебільшого на народження і виховання дітей», таким чином, репродуктивна спроможність сімей постає важливою категорією⁴.

Попри те, що доповідь зазначає «найсуттєвішою особливістю розвитку шлюбно-сімейних відносин на зламі тисячоліть (...) плуралізаці[ю] форм шлюбу, різноманітність форм сімейних об'єднань і шлюбних стосунків», перелік форм об'єднань, «які раніше були винятком, зараз [стають] поширеним явищем» обмежено лише трьома – незареєстрованим шлюбом, дистанційним шлюбом та гостьовим шлюбом⁵.

Із цього та інших державних документів очевидно, що державна політика визнає лише гетеросексуальні моногамні стосунки серед усього різноманіття форм співжиття, таким чином конструюючи «норму» та маргіналізуючи решту форм стосунків, зокрема й одностатеві сім'ї. Таким чином, ЛГБТ-сім'ї залишаються невидимими і на рівні державної статистики. Поодинокі дослідження, проведені ЛГБТ-організаціями, наводять показник від 100 до 200 тис. одностатевих пар в Україні⁶. Такі оцінки говорять радше про саму наявність ЛГБТ-сімей в країні, аніж про їхню точну кількість.

Відсутність державного визнання тягне за собою невизнання одностатевих сімей і на суспільному рівні. В Україні зареєстровано більше 35 ЛГБТ-організацій, правозахисною та інформаційно-просвітницькою діяльністю серед яких займається лише частина⁷. Зважаючи на обмежені ресурси цих організацій та небажання політичних партій підтримувати права сексуальних меншин, полеміка про права ЛГБТ в публічному і медійному полі значно поступається гомофобному нагнітання моральної паніки навколо гомосексуальності.

Як свідчать результати опитувань громадської думки, українське суспільство характеризується високим рівнем гомофобії та трансфобії⁸. На побутовому рівні гомосексуальність продовжують сприймати виключно як сексуальну практику, незважаючи на те, що гомосексуальність, як і будь-яка інша сексуальність, є важливим компонентом людської ідентичності, що впливає не лише на вибір сексуальної партнерки чи партнера, але, як зазначає російська дослідниця Надя Нартова, «визначає життєві стратегії особи»: конструювання публічної та приватної сфери, організацію особистого життя та багатю іншого⁹.

У західних суспільствах державне регулювання сімейних стосунків та громадська думка є значно більш відкритими та плуралістичними. Окрім «традиційних» гетеросексуальних шлюбів у багатьох європейських державах визнаються й інші форми організації спільного життя, як-от: співжиття (причому як у спільному домогосподарстві, так і нарізно), партнерство (також одностатеве), одностатевий шлюб. Із 1970-х років одностатеві сім'ї стали важливою темою полеміки як у ЛГБТ-спільнотах, так і в академічних колах у США та Західній Європі. Новий дискурс про квір-сім'ї, що з'явився в 1980-х, дозволив підважити значну частину культурних репрезентацій, що позиціонували гомосексуальність і сімейність як взаємовиключні поняття, зображали лесбійок та геїв неодмінно відчуженими від материнських сімей та не здатними народжувати дітей чи вступати в тривалі стосунки. Цей новий дискурс характеризувався переосмисленням одностатевих дружніх й інтим-

4 Там само. – С. 23.

5 Там само. – С. 12.

6 Див. Маймулахин А.Ю., Касянчук М.Г., Лещинский Е.Б. Однополое парнёрство в Украине. – Донецк, 2009. – С. 25.

7 Реестр ЛГБТ-организаций Украины от 05.09.2011. ВОО «Гей-Форум Украины», 2009-2011.

8 Див. Українські гомосексуали і суспільство: взаємне проникнення: Огляд ситуації: суспільство, держава і політики, ЗМІ, правове становище, гей-спільнота / Центр «Наш світ». – К.: Атопол, 2007; Дискримінація за ознакою кохання. Звіт про дотримання прав геїв та лесбійок в Україні. – К.: Нора-Друк, 2005; Права людини в Україні, рівень ксенофобії, ставлення до мігрантів та біженців, ставлення до проявів екстремізму // Звіт КМІС. – 2010. – Доступно за посиланням: http://www.ihrpex.org/uk/article/609/zvit_za_temoju_prava_ljudynu_v_ukrajini_riven_ksenofobiji_stavlennja_do_migrantiv_ta_bizhentsiv_stavlennja_do_projaviv_ekstremizmu

9 Нартова Н. Лесбийские семьи: реальность за стеной молчания // Семейные узы: модели для сборки. Сборник статей. Т. 1. / Сост. и редактор С.Ушакин. – М.: НЛО, 2004. – С.292–315.

них стосунків як стосунків споріднення, вимогами надати їм суспільного та державного визнання та переозначенням материнства, батьківства і сімейності з виключно гетеросексуальних категорій¹⁰.

В Україні ЛГБТ-сім'ї є малодослідженою темою, більшість українських соціологічних досліджень сім'ї не включають одностатеві сім'ї у свій аналіз. Особливу увагу свого аналізу ми приділяємо саме гомосексуальним союзам і значно менше питанням трансгендерних людей. Цей розділ має на меті проаналізувати такі питання: (1) визначення власних стосунків ЛГБТ-сім'ями, (2) творення й відтворення гендеру в одностатевих сім'ях та (3) стратегії пошуку визнання одностатевих стосунків в умовах повного державного невизнання.

Самовизначення ЛГБТ-сімей

На питання самоідентифікації власних тривалих стосунків респондентки і респонденти цього дослідження майже одностайно визначали їх саме як сім'ю. Подібні висновки отримала Надя Нартова, вивчаючи лесбійські сім'ї в Росії: «тривалі стабільні стосунки сприймаються їх учасницями як сімейні», незважаючи на відсутність в суспільстві соціокультурних традицій визначення гомосексуальних стосунків «сім'єю»¹¹. Нартова підкреслює, що поділ стосунків між людьми на «сімейні» та «несімейні» визначається, передусім, тим вихідним визначенням «сім'ї», що побутує в суспільстві, а отже, вирішальним у визначенні сімейного характеру стосунків буде готовність чи бажання ЛГБТ-пар сприймати свій союз як сімейний, навіть за умови того, що державне регулювання, суспільна думка чи академічний дискурс відмовляються їх вважати такими¹².

Однак кориснішим за пошук універсального загальноприйнятого визначення «сім'ї» можуть бути антропологічні описи того, що для людей значить «сім'я», коли вони говорять, що мають сім'ю чи хотіли би її мати¹³. У своєму аналізі ми розглядаємо ЛГБТ-сім'ї не як певну варіацію міфологізованої уніфікованої сім'ї, а як концепт, що наповнюється новими смислами, які виробляються в повсякденних практиках, щоденній «роботі» над стосунками та внутрішній динаміці взаємин. Бурд'є влучно визначає сім'ю як результат матеріальних і символічних практик, що включають допомогу, відвідини, обмін подарунками, послуги, роботу пам'яті (творення єдності через фотографії, весілля, обручки, свята) та ін.¹⁴. Значення «сім'ї» буде змінюватися залежно від індивідуальних обставин, ідентичностей і контексту.

Отже, доцільно з'ясувати, що означає сім'я для респонденток і респондентів? Як вони визначають свої стосунки?

Нам очень комфортно друг с другом. Мы любим друг друга... Просто когда два человека вместе, они чувствуют друг друга, поддерживают друг друга в любых обстоятельствах и как-то сливаются, переплетаются, становятся одним целым. Одна цель, одно направление. (Поліна)

Семейные отношения – это все вместе, это последний кусок хлеба на двоих, это общие ПМСы. (...) Это умение выдержать это все и при этом не забыть, что я же ее люблю, надо помолчать сейчас. Семья – это два человека, которые могут быть

10 Weston, Kath. *Families We Choose: Lesbians, Gays, Kinship*. – New York: Columbia University Press, 1997. – pp. 21–22.

11 Нартова Н., там само.

12 Нартова Н., там само.

13 Weston, Kath, *ibid.* – P. 199.

14 Bourdieu, Pierre. *Practical Reason: On the Theory of Action*, Stanford University Press, 1998, цит. за Nedbalkova, Katerina. *Rendering Gender in Lesbian Families: A Czech Case*. In Robert Kulpa and Joanna Mizielińska (Eds.), *Decentring Western Sexualities: Central and Eastern European Perspectives*. London: Ashgate, 2011. – P. 133.

очень разные, (...) поэтому вкусы где-то как-то... я не говорю, что они *должны* совпадать, но вот в нашей семье они совпадают очень часто. В семье важно быть одним целым, но при этом оставаться самим собой и не растворяться в своем партнере. (Світлана)

Для респонденток сім'я будується на емоційній близькості, любові, взаємопідтримці, довірі та розумінні. Визначальну роль відіграє спільність поглядів та очікувань («*бути одним цілим*»), але також і можливість знаходити спільну мову та налагоджувати контакт у разі конфліктів чи суперечок. Інші опитувані зауважували важливість почуття відповідальності, відданості в сімейних стосунках, описували сім'ю як стосунки, що потребують внутрішньої «роботи»:

Сім'я багато що значить для мене. Це і сімейний очаг, це коли людина людину чекає додому з роботи. Це і кохання, і якісь побутові умови, і відпочинок, і все разом. І при тому це відповідальність. Перш за все, для мене це відповідальність. (Остап)

Семья это очень много, это все, это жизнь. Это муж, это я, потому что отношения с мужем – это очень серьезно. Если не будет никаких отношений – не будет ничего. Это обязательно, потому что взаимосвязь, отдача – это не просто так, это не игра в одни ворота. И, естественно, это наши дети. (Юля)

Сім'я визначається серйозністю стосунків, відчуттям стабільності та безпеки, пріоритетністю понад усіма іншими стосунками:

Семья – это когда много, это семь «я». Много людей, много детей, когда все друг друга любят, взаимопонимание, если это уборка в доме, то тоже все вместе. Семья – это целостное, организм, который настолько взаимосвязан, который нельзя сломать. Это очень много значит. Семья для меня на первом месте. (Роман)

Сімейні стосунки є не лише джерелом підтримки та любові, але й довіри та відкритості. Для частини респондентів сім'я базується на близьких дружніх стосунках:

Я стараюсь в наших отношениях, чтобы мы были друзьями в первую очередь. Для меня эти отношения в первую очередь дружеские, (...) это желание быть с этим человеком близким... (Георгій)

Майже усі вказали, що важливим для сімейного життя є спільний простір – проживання разом. Спільне проживання ототожнюється із впевненістю життєвого вибору, стабільністю стосунків:

Живемо разом. Одразу. Ми просто вже такі дорослі люди. (...) Ми вже шукали людину для того, щоб створити сім'ю. Ми без особливих таких довгих «ухаживаний», «конфетного периода» перейшли до спільного життя. (Катерина)

Я считаю важно [жить вместе]... по крайней мере, в наших отношениях. Хотя у нас есть [знакомые] пары с длительными отношениями, которые не живут вместе, но я считаю, все-таки, если пара, то нужно жить вместе, должен быть совместный, совместные финансы. Если семья – то семья, и жить вместе. Все моменты, всё! (Поліна)

Я считаю, когда люди год провстречались – дальше нужно что-то решать. Каким-то образом вместе начинают жить, либо, если нету желания жить вместе, то зачем продолжать это все. (Георгій)

Отже, спільне проживання є певним символом переходу стосунків на новий рівень, надання стосункам вищого статусу, ніж просто любовного зв'язку чи «зустрічань». Спільне

проживання також означає спільність побуту, вироблення спільної рутини, можливість проводити більше часу разом. У гетеросексистському суспільстві спільне, не пов'язане з навчанням, проживання дорослих людей, які не перебувають у матримоніальних чи кровних стосунках, може сприйматися як підозріле чи дивне. Запитання від материнських сімей чи знайомих людей стосовно факту спільного проживання завжди порушує питання камін-ауту; квір-сім'ї нерідко змушені пояснювати своє співжиття тим, що квартиру спільно знімати дешевше, при цьому означаючи свої сімейні стосунки як дружні чи приятельські.

Для деяких респонденток і респондентів наявність у них дітей і турбота про них є визначальними для сімейних стосунків, це «формула» сімейного щастя. Звісно ж, гомосексуальні чоловіки, які хотіли б мати дітей, зіштовхуються з більшими проблемами, ніж жінки, оскільки не можуть самі народити, а завести дитину за допомогою сурогатної матері або шляхом удочеріння чи усиновлення в Україні доволі складно, а іноді просто неможливо. Однак, частина опитаних, які не мають дітей, доволі критично ставляться до дітоцентризму як вирішальної ознаки сімейних стосунків, оскільки це виключає низку сімей із публічного простору. Респондент, не надто зацікавлений у вихованні дітей, коментує це так:

Може, у нас немає можливості завести дитину, як цього потребує суспільство, і як кожного дня про це кричать, що родина повинна бути виключно для того, щоб було продовження роду. Але я вважаю, що такі фрази – плювок в обличчя не тільки одностатевим сім'ям, а й тим сім'ям, які стикнулися з безпліддям чи сім'ям, які зареєстрували свій шлюб, будучи уже в похилому віці. (Віктор)

Сімейні традиції

Важливим аспектом сімейних стосунків, який поділяють більшість опитаних, є сімейні традиції, свята й річниці. Відсутність структуруючих традицій і зовнішніх механізмів підтримки (як-от, зареєстрований шлюб, страх втрати статусу, суспільна думка), з одного боку, робить ЛГБТ-сім'ї вразливішими, але з іншого боку, зумовлює гнучкість та свободу в пошуках механізмів підтримання стосунків і збереження сім'ї. За відсутності усталених і чітко визначених дат оформлення стосунків, одностатеві пари самостійно конструюють і реконструюють історію власних стосунків, вирішуючи, які саме події чи періоди своїх взаємин наділяти «особливим значенням»:

Годовщина у нас есть – это 11 октября. Это день, когда мы как бы «прозрели». Мы не познакомились, а прозрели. У нас есть маленькое такое празднование, когда мы познакомились – 20 февраля. А есть когда прозрели, 11 октября. Это как рождение. (Георгій)

Мы проснулись, у нас была годовщина – 9 месяцев. Мы решили, что мы хотим собаку. Я захотела подарить собаку, Катя сказала, что она тоже хочет собаку. И мы ее себе завели. (Вікторія)

Юбилей мы празднуем. Все эти годовщины наших встреч. (...) Мы выбрали себе дату, когда мы познакомились. Весенняя замечательная дата, недалеко от нашего дня рождения. Ну вот мы так решили. Некоторые и по три, и по четыре празднуют, когда вещи перевезли, когда познакомились. Мы одну выбрали. В принципе, все наши близко знакомые пары тоже празднуют юбилей. (Аліна)

Частина пар носять обручки. Позбавлені права на формальні весільні ритуали та можливості офіційного визнання власних стосунків, одностатеві пари використовують обручки як символ закріплення нового статусу своїх стосунків, визнання на міжособистісно-

му та суспільному рівні. Також для жінок обручки – це можливість позбутися зайвої уваги від незнайомих чоловіків, репрезентація статусу своїх стосунків назовні:

На 5-летие мы купили кольца. Так вот захотелось. (...) Коллеги по работе, когда я после отпуска вернулась с кольцом, сделали свои выводы и решили, что это помолвка. Люди, с которыми поверхностно знакомы, не спрашивают, понятно, что замужем. (...) Раньше было, что в общественном транспорте мужчина мог подойти: «Может, познакомимся...». Проще ходить с обручальным кольцом, отсеивались такие моменты. На работе, когда спрашивают, говорю – в гражданском браке. Штамп же в паспорте нет, потому в гражданском браке. (Поліна)

Один із респондентів, 42-річний Остап, розповів про обряд вінчання у церкві як важливу особистісну практику та ритуал проголошення взаємних зобов'язань і відданості партнеру:

Ми в свій час незаконно повінчалися просто самі для себе в церкві... Ми через рік спільного життя це зробили. [Обряд] нічого такого особливого не включав, просто підійшли, [священик] нас перехрестив, прочитав молитву, ми обмінялися кільцями, сказали слова вірності друг другу і все. (Остап)

Підсумовуючи, можна зазначити, що ЛГБТ-пари наповнюють концепт «сім'ї» новими смислами, сприймаючи його радше не як нав'язану норму гетеросексуальної більшості, а як простір для конструювання своїх стосунків. Опитувані засновують свої сімейні стосунки на емоційній близькості, довірі, взаємній відповідальності. Вони інкорпоруєть «традиційні» механізми визнання стосунків (як-от, вінчання та обручки), незважаючи на те, що домінуючий дискурс закріплює їх виключно за гетеросексуальними парами, а також знаходять нові способи маніфестації своїх стосунків одне одному, близькому оточенню та навколишньому світу.

Гендерний розподіл праці в ЛГБТ-сім'ях

Соціологічні, психологічні й антропологічні дослідження ЛГБТ-сімей мають тривалу історію в Північній Америці та Західній Європі. Ця тематика була настільки широко досліджена протягом кількох десятиліть, що можна виявити певний канон, якого дотримуються західні студії – націленість на спростування стереотипів та упереджень довкола гомосексуальності та гомосексуального материнства та батьківства.¹⁵ Численні дослідження вивчали владну динаміку та гнучкість гендерних ролей в одностатевих партнерствах, соціальну адаптованість дітей з одностатевих сімей в порівнянні з однолітками з гетеросексуальних сімей, розподіл хатньої роботи в одностатевих партнерствах, нерідко визначаючи гомосексуальні сім'ї як більш егалітарні¹⁶.

Між традиційністю та егалітарністю

Аналізуючи гендерні ролі в ЛГБТ-сім'ях, дослідження нерідко послуговуються усталеною класифікацією їх на так звані два ідеальні типи: традиційні та егалітарні. *Традиційні*

15 Nedbalkova, Katerina. Rendering Gender in Lesbian Families: A Czech Case. In Robert Kulpa and Joanna Mizielska (Eds.), *De-Centring Western Sexualities: Central and Eastern European Perspectives*. London: Ashgate, 2011. – P. 131.

16 Див., напр. Golombok, S. et al, *Children in Lesbian and Single-Parent Households: Psychosexual and Psychiatric Appraisal*, 1983; Kurdek, L.A. *Perceived social Support in Gays and Lesbians in Cohabiting Relationships*, 1988; Patterson, C.J. *Lesbian and Gay Families*, 1992; Lewin, E. *Lesbian Mothers*, 1993; Chan, R.W. et al, *Division of Labor Among Lesbian and Heterosexual Parents: Associations with Children's Adjustment*, 1998; Stacey, J. and Biblarz, T. (How) Does the Sexual Orientation of Parents Matter? 2001; Tasker, F and Golombok, S. *Toward Living in a Lesbian Family: A Longitudinal Study of Children Raised by Post-Divorce Lesbian Mothers*, 2002 та ін.

гендерні ролі є дуальними опозиціями, в основі яких лежить функціоналістський підхід: чоловік-батько виконує роль «годувальника», що здобуває основний матеріальний прибуток для родини, а жінка-мати – роль «домогосподарки», «хранительки домашнього вогнища», що народжує дітей, доглядає за ними, а також за всім домогосподарством і його членами. Такий підхід до пояснення розподілу традиційних гендерних ролей у суспільстві ще називають статево-рольовим: кожній статі призначена певна роль, яку жінки й чоловіки повинні виконувати. Очевидно, що ці ролі є комплементарними, взаємодоповнювальними, пов'язаними з традиційним уявленням про фемінність і маскуліність. Статево-рольовий підхід обґрунтовує їх біологією: буцімто чоловіки є більш рішучими, відповідальними, «воїнами», а жінкам «від природи» притаманна чуйність, турботливість, їхня основна функція – це народження та виховання дітей, а отже, публічна сфера закріплена за чоловіками, а приватна, домашня сфера – за жінками.

Егалітарні ролі, натомість, ґрунтуються на однаковому й, за можливості, рівному розподілу обов'язків. Не акцентується на «природності» ролей; передбачається, що домашні обов'язки можна виконувати порівну, незалежно від статі.

Попри суттєві зміни, що відбулися протягом останніх десятиліть, і наближення гетеросексуальних союзів до егалітарної моделі розподілу домашніх обов'язків, такий умовний розподіл на «годувальника» та «домогосподарку» може частково проявлятися і в сім'ях з двома доходами, коли і жінка, і чоловік працюють поза домогосподарством, але основний масив хатньої роботи (прання, прибирання, приготування їжі) продовжує виконувати жінка. Виховання дітей, догляд за хворими та старими членами сім'ї теж залишається переважно жіночою відповідальністю¹⁷. Як зазначив американський соціолог Майкл Кімел, «гейським та лесбійським парам з меншою імовірністю загрожує наслідування шаблонів нерівності, які визначають гетеросексуальні шлюби»¹⁸.

Східноєвропейські ЛГБТ-дослідження останніх років пропонують відійти від західного канону порівняння гомосексуальних сімей з гетеросексуальними¹⁹. Катерина Недбалкова, досліджуючи лесбійські сім'ї в Чехії, підкреслює, що інститут сім'ї та стосунки інтимності є глибоко гендерованими, заснованими на гендерних ролях, а отже – (гетеро)нормативними. Одностатеві сім'ї так само є вписаними в гетеронормативне суспільство, в них також відбувається гендерний розподіл²⁰. Дослідниця використовує визначення гетеронормативності, запропоноване американською вченою Карін Мартін: гетеронормативність – це «побутові, повсякденні способи привілеювання гетеросексуальності, нав'язування її як даності, нормальної та природної. Гетеронормативність включає в себе інститути, практики й норми, які підтримують гетеросексуальність (особливо окрему форму гетеросексуальності – моногамну й репродуктивну) і підпорядковують їй інші форми сексуальності, насамперед, гомосексуальність»²¹. Гетеронормативність базується на жорсткому розподілі гендерних ролей.

У цій частині дослідження ми намагалися зосередитися не тільки на виявленні егалітарності чи ієрархічності стосунків в ЛГБТ-сім'ях, але й простежити (від)творення гендеру в повсякденних сімейних практиках.

Хто в сім'ї голова?

Відповідаючи на запитання про розподіл хатніх обов'язків, більшість опитаних підкреслювали егалітарність своїх сімей. Одностатеві сім'ї часто протиставляли це традицій-

17 Wharton, Amy. *The Sociology of Gender: An Introduction to Theory and Research*, 2012. – P. 160.

18 Кімел М. *Гендероване суспільство*. – К.: Сфера, 2003. – С. 222.

19 Див. De-Centring Western Sexualities: Central and Eastern European Perspectives. Robert Kulpa and Joanna Mizielińska(Eds), 2011.

20 Nedbalkova, Katerina, *ibid.* – P. 133.

21 Martin, Karin. *Normalizing Heterosexuality: Mothers' Assumptions, Talk, and Strategies with Young Children*. *American Sociological Review*. – 74(2). – 2009. – P. 190. Цит. за: Nedbalkova, Katerina, *ibid.* – P. 133.

ному розподілу гендерних ролей в гетеросексуальних союзах, базуючись чи на попередньому досвіді шлюбу, чи на досвіді своїх родин, подруг і друзів:

Бесит, когда на женщину в «натуральных» парах навешивается очень много: они тянут и хозяйство, и домашнюю работу, и детей, а мужчина в лучшем случае себя позиционирует как добытчик, хотя не всегда содержит семью финансово на нормальном уровне. (...) У нас такого нет. (Поліна)

А щодо матеріального забезпечення сім'ї, то в нас немає такої авторитарної моделі, як буває у гетеросексуальних стосунках, що, припустімо, чоловік заробляє гроші – і це є сімейний бюджет, а те, що заробляє жінка, – це її особисті якісь запаси. Мої подруги розказували, що зазвичай воно так і є. (Віктор)

Відповідно, запитання про «голову сім'ї» більшістю опитаних сприймалося досить критично, навіть скептично:

Это мне всегда напоминает вопрос «кто у вас актив, а кто у вас пассив?» Кто у нас глава в семье? – У нас нету такого. (Світлана)

Есть семьи, в которых, наверно, есть глава, а у нас равенство. (...) Мы вместе зарабатывали деньги, вместе родили детей, вместе принимаем решения. Иногда кто-то больше принимает решений, другой тогда помогает или соглашается. Потом это меняется. Нет такого, чтобы «глава семьи» решал все: «Ты моешь посуду, а я буду зарабатывать деньги». (Вікторія)

Утім, для частини сімей поняття «голови сім'ї» було важливим. Наприклад, Олег і Орест, що спільно проживають більше 15 років, розповідають, що приймають і серйозні, і дрібні рішення тільки разом, а їхні внески в спільний сімейний бюджет є приблизно однаковими. Але обидва чоловіки однозначно визначили головою сім'ї Ореста як старшого та більш досвідченого. У цьому можна побачити елемент відтворення гендерного розподілу традиційного типу – якщо «головування в сім'ї» не можна визначити за статтю, то воно визначається за віком:

Голова сім'ї – то все-таки мій партнер... [він] старший, такий більше керівник [успіхається], (...) і життєвий досвід, і досвід у роботі більший, і тим більше в нього ж уже був попередній шлюб, то він як голова сім'ї... (Олег)

Я – голова сім'ї: я старший, я більш досвідчений, я, скажімо, за своїм типом характеру більш рішучий і сильний. (Орест)

Інша респондентка, відповідаючи на запитання про головування в сім'ї, спочатку приписує цей статус партнерці, котра старша й має більший життєвий досвід:

Я думаю, что, наверное, больше голова Света. Она мудрее, опытнее. (...) Понимаете, есть мужчина голова, а женщина шея: куда повернет, туда и голова будет смотреть. (...) Потом периодически мы меняемся. Кто-то куда-то направляет, потом смотрит, потом начинает думать. Меняемся. (...) Для меня голова – это та, которая думает больше, да? В плане семейных, бытовых нюансов (...) она как-то поспокойнее и подержаннее. (Аліна)

Поняття «голови сім'ї» належить до дискурсу традиційної сім'ї, в якому чоловіче домінування над жінкою та дітьми трактується як «природне» та очевидне. При цьому підпорядкованість жінок подається як вигідна ситуація: відсутність контролю маскується під оманливими перевагами маніпуляції як «важелів жіночої влади» в сім'ї. Виправдання такого

розподілу влади відбувається в тому числі через численні прислів'я, приказки й крилаті вислови²². Респондентка використовує одне з таких культурних кліше про «голову» та «шию», однак у ході розмови пропонує інше трактування, яке могло би відобразити егалітарність сімейних стосунків: «голова» та «шия» міняються місцями, заперечують закарбованість ієрархії всередині сім'ї. Респондентка шукає нових смислів вислову «голова сім'ї», які би вказували на риси партнерки (розум, мудрість), а не на підпорядкування (головування).

Визначення статусу «голови сім'ї» в цих інтерв'ю не засновувалося на традиційному розподілі «годувальник»/«домогосподарка»: в одних сім'ях вклад партнерів у сімейний бюджет був приблизно однаковим, в інших роль «голови сім'ї» приписувалася старшій партнерці, яка приносила менший дохід і була більше залучена до хатньої роботи. Можна зробити висновок, що цей статус є радше символічним. Як зазначає Недбалкова, гетеронормативність не лише здійснює свій вплив ззовні як примусова дисциплінарна сила, але також діє через інтерналізацію, засвоєння. ЛГБТ-сім'ї у своєму повсякденному житті мають докладати зусиль, щоб досягти балансу між стигматизуючим стереотипом лесбійок та геїв і образом автономної «хорошої сім'ї»²³. Отож, приписування символічного статусу «голови сім'ї» радше вказує на певну репрезентацію сім'ї як традиційної «хорошої сім'ї» з визначеним порядком та ролями, аніж на фактичну наявність жорсткої внутрішньосімейної ієрархії.

Розподіл обов'язків в ЛГБТ-сім'ях

У ході інтерв'ю з'ясувалося, що прямі запитання про розподіл роботи в сім'ї є неефективними, оскільки викликають досить очікувані відповіді на кшталт «Ми все робимо разом», «У нас повний паритет», «У нас немає розподілу хатньої роботи», «Робить та/той, хто має час» тощо. Більш плідними виявилися подальші пояснення про побутові практики й розпорядок дня та додаткові уточнення інтерв'юєрки про конкретні типи домашніх обов'язків. Суперечності у відповідях стали корисним матеріалом для аналізу фактичного розподілу праці в сім'ях. Як наголошує Недбалкова, такі суперечності протягом інтерв'ю свідчать про те, що окремі висловлювання і твердження завжди пов'язані з контекстом, в якому вони звучать²⁴.

Незважаючи на заяви про повну егалітарність ролей, розподіл обов'язків в сім'ях залежить, передусім, від залучення партнерок до ринку праці. В сім'ях, де одна партнерка не працює або має неповну зайнятість, вона зазвичай також займається підтримкою домогосподарства:

В течении нашей совместной жизни у нас менялись эти роли... У нас нет такого четкого распределения, зависит от того, насколько мы загружены. Был период, когда Валентина работала достаточно много, практически без выходных. Я убирала, занималась домашними хлопотами, покупки в основном делала я – чтобы освободить тот единственный выходной от этих домашних дел, чтобы можно было провести его вместе. Сейчас, конечно, пока Валентина дома, все на ней. (Поліна)

Схожа ситуація в сім'ї Аліни та Світлани. Аліна працює за важким ненормованим графіком, а Світлана тимчасово не має стабільної роботи, тільки короткострокові підробітки, тому працює вдома й займається домогосподарством. Цікаво простежити, яким чином про хатні обов'язки говорить її партнерка:

22 Семенова Л. Как навязываются стереотипы: «Кушать подано, только отделите зерна от плевел» // Гендер для «чайников». – Москва: «Звенья», Фонд им. Г. Белля, 2006. – С. 40. – Доступно за посиланням:

http://www.ru.boell.org/downloads/gender_chaynik.pdf.

23 Nedbalkova, Katerina, *ibid.* – P. 144.

24 Nedbalkova, Katerina, *ibid.* – P. 135.

I.: Кто у вас выполняет основную домашнюю работу?

A.: Даже не знаю. Тоже все пополам. Я так думаю. Наверно, конечно, Света больше сейчас. Но когда она работала, а я больше дома сидела, то я большую часть по хозяйству делала. Сейчас Светик большую часть делает. Но, тем не менее, я там пытаюсь что-то... поубирать хотя бы. Ну, короче, пылесосить и раскладывать белье после стирки – это мое. (Аліна)

У цій цитаті можемо побачити важливі суперечливі твердження: спочатку Аліна говорить про те, що хатня робота ділиться навпіл, але, врешті-решт, називає два типи хатніх обов'язків, «закріплених» за нею згідно з внутрішніми домовленостями, решту завдань виконує її партнерка. Жорстка традиційна модель «годувальник»/«домогосподарка» вже не є еталоном стосунків, особливо серед молодих й освічених пар, тому оповідь Аліни сповнена не гордістю за те, як вона заробляє для сім'ї, а, навпаки, відчуттям недостатнього залучення в домашню роботу. Респондентка наголошує, що така ситуація є тимчасовою. Разом із тим, на відміну від ситуації, яку можна було б очікувати в традиційній сімейній моделі «годувальник»/«домогосподарка», респондентка цінує домашню роботу своєї партнерки, вважаючи її результатом щоденних виснажливих і рутинних зусиль.

Її партнерка Світлана так само цінує роботу Аліни. Ось як вона описує ситуацію:

I.: Ви переважно виконуєте всю домашню роботу?

S.: Ну, в принципе да, но это связано с тем, что я сейчас сижу практически дома: работа у меня надомная. У Альки очень сложный и тяжелый график. И там раз в неделю-две я ее замучаю попылесосить квартиру. Она попылесосит и с чувством выполненного долга может недели две дышать спокойно, потому что у меня язык не поворачивается ее еще какой-то работой нагрузить, она и так очень сильно устает на самом деле. Ну как бы две основных ее обязанности в доме – это пылесосить квартиру и складывать вещи после того, как я их постираю. (...) А вообще Алька сейчас львиную долю семейного дохода приносит. (Світлана)

Такий розподіл, коли партнерка, котра не працює чи має неповну зайнятість, також займається домогосподарством, багатьма парами сприймався як справедливий і «природний»: партнерка, котра працює, звільняється від цих обов'язків, оскільки проводить менше часу вдома, забезпечуючи фінансову стабільність сім'ї.

Материнство/батьківство

Із появою дітей розподіл обов'язків значно змінюється. Після чотирьох років шлюбу й кількох невдалих спроб завагітніти за допомогою штучного запліднення, Юлія та її трансгендерний чоловік Роман взяли двох дітей на адопцію – 2-річного Віталіка та 4-річну Дарину. Сім'я має спільний бізнес, де Роман працює поза домогосподарством, а Юлія має неповну зайнятість і працює вдома. Хоча хатні обов'язки «непрописані та непроговорені», переважно хатньою роботою займається Юлія:

Больше домом занимаюсь я: стиркой, уборкой, детьми. Муж как-то на работе все-таки. А я по дому вожусь, готовкой тоже, в основном, я занимаюсь. (...) Иногда бывает очень тяжело. Бывает, не успеваю. Иногда встаю в пять утра, чтобы хватило времени все сделать. Но он мне много помогает. У нас тандем сложился как-то, мы друг друга поддерживаем, где-то у него пробел, где-то у меня пробел – он меня поддерживает. (Юлія)

При цьому Роман періодично долучається до виконання домашніх обов'язків: миття посуду, приготування їжі, прибирання. Менше залучення до хатньої роботи він пояснює браком часу через необхідність працювати в компанії поза домом. Обое батьків активно залучені до виховання

дітей. Роман розповідає, що з дитинства мріяв про велику сім'ю і кількох дітей, як біологічних, так і всиновлених. Він возить дітей в дитсадок, а доньку – до логопеда, бере активну участь у рутинному, щоденному догляді за дітьми: купає, годує, читає книжки, грається, вкладає спати.

Інша пара, Валентина та Поліна, хочуть через кілька років народити дитину за допомогою штучного запліднення. Вони заздалегідь планують цей процес, зважаючи на те, яким чином організувати своє життя після появи дитини:

Полина зарабатывает гораздо больше, чем я. Мы представляем это себе так: Полиночка рождает ребенка, первое время она находится с ребенком, вскармливает. А потом я увольняюсь с работы. Буду абсолютной домохозяйкой, буду воспитывать ребенка. А Полиночка будет содержать семью. (Валентина)

Така модель дозволить обом жінкам «розділити» між собою декретну відпустку й бути тісно залученими до виховання дитини, одній – у перші місяці після народження, другій – після завершення періоду лактації. Основну частину опіки над дитиною бере на себе небіологічна мати. Ця ситуація значно відрізняється від виховання дитини в гетеросексуальному союзі, де чоловіки дуже рідко беруть декрет по догляді за дитиною, натомість жінка, котра народила дитину, займається її вихованням і повертається до ринку праці лише через кілька років.

У сім'ї Катерини та Вікторії ситуація інакша: обидві жінки народили по дитині, з різницею в рік. Поки Катя була вагітна, Віка багато працювала, *«фактично з ранку до ночі»* заробляла гроші. Всі хатні обов'язки виконувала Катя. Через кілька місяців після народження дитини завагітніла Віка, і тепер жінки разом виховують дітей, обидві не працюють, отримують невеликий дохід із іншого джерела. Чіткого розподілу обов'язків немає:

Все разом робимо. Готуємо, як у кого виходить з часом, які можливості дають діти. Вже пристосовуємось. Якщо в мене є час – я готую, якщо в неї є час – вона готує. Діти вкладаються спати, ми ідемо на кухню, готуємо разом, прибираємо також. Єдине що, Віка водить машину, вона за кермом. А я – ні, ще не їжджу. А решту разом робимо. (Катерина)

Наприклад, у мене ребенку сейчас еще нет и года, поэтому он, в основном, на руках. Я могу готовить, когда он спит только. Днем иногда Катя может. Я – когда малыш спит. (Віка)

Пара вибрала саме таку модель, а не наближену до моделі «годувальниця»/ «домогосподарка», як планує попередня сім'я, оскільки *«сидіти з двома дітьми, ще й з собакою, одній неможливо»*, особливо зважаючи на малу різницю у віці дітей. Жінки підкреслюють, наскільки для них важливою є допомога одній як у вихованні дітей, так і в хатній щоденній роботі. Другою причиною стало свідоме бажання жінок присвятити більше часу дітям і виховувати їх разом. Згодом вони планують віддати дітей у дитсадок, аби Катерина кілька годин на тиждень залишалася з дітьми, а її партнерка знову почала працювати.

Гендерованість домашньої роботи

Західні дослідження свідчать про те, що в гетеросексуальних сім'ях зобов'язання та очікування, пов'язані з вихованням дітей та хатньою роботою, є наскрізно гендерованими. Жінці та чоловікові в гетеросексуальній парі автоматично приписуються певні обов'язки та привілеї, в залежності від їхньої статі/гендеру. Таким чином, розподіл хатньої роботи має певний «гендерний сценарій» щодо того, хто й чим має займатися в домогосподарстві. Для одностатевих пар такий розподіл не є автоматичним, лесбійки та геї не можуть з

такою ж легкістю покладатися на ці «підказки» в розподілі обов'язків²⁵. З одного боку, це вимагає більшого узгодження та прийняття рішень, але з іншого боку, дозволяє одноставним парам бути більш гнучкими й базуватися на домовленостях, а не жорстко заданих гендерних ролях. Американська дослідниця Джудіт Стейсі підкреслює, що таке тяжіння до більшої егалітарності в розподілі хатньої роботи в одностатевих сім'ях порівняно з різностатевими пояснюється радше гендером і гендерними ролями, аніж сексуальною орієнтацією: очікування людей про моделі поведінки в стосунках залежать від гендеру значно більше, ніж від сексуальної орієнтації²⁶. Втім, це не означає, що одностатеві стосунки не є гендерованими тільки тому, що вони об'єднують людей однієї статі.

Недбалкова акцентує на тому, що в певних ситуаціях егалітарність може сприйматися одностатевими парами як не вигідна: можливість покластися на стереотипні гендерні ролі дозволяє (принаймні, гіпотетично) тимчасово «перепочити на території загальновідомого, очікуваного, зрозумілого – на шляху до безпроблемних допомоги та підтримки»²⁷. Однак, незважаючи на те, що в гомосексуальному союзі не можна покладатися на автоматично приписувані гендерні ролі, на відміну від гетеросексуального, де можна очікувати виконання «чоловічої роботи» чоловіком, для частини респонденток нашого дослідження відсутність цього «гендерного сценарію» не була надто проблематичною:

К.: Сантехніку, скажімо, кран можу поміняти, цвяхи заколотити під годинник можу... мені якось це все ближче. Мені навіть два роки тому подарували на день народження такий набір інструментів. Ніби в якості жарту, але зараз мені ще, напевно, дріль подарують.

І.: Чому Вам це ближче?

К.: Просто треба щось у хаті робити, чоловіка немає. Все одно, знову ж таки, все, що робить чоловік, може робити жінка, ну абсолютно все. Якщо немає потреби в цьому, тоді, напевно, це чоловічі обов'язки, а якщо є потреба – ну просто береш і робиш, тому що ніхто за тебе це не зробить. Я абсолютно нормально до цього ставлюсь. Я не вважаю, що це фізично важко чи ще щось. Це може зробити будь-хто. (Катерина)

Респондентка підкреслює, що така робота може бути однаково легкою як для чоловіків, так і для жінок, але культурно вона більше закріплена саме за чоловіками. Отже, якщо в сім'ї є чоловік, то автоматично очікуватиметься, що займатися такою роботою буде він. Той факт, що вона займається технічною роботою, пов'язаний як із відсутністю чоловіка в парі, так і з тим, що для неї це певне хобі, заняття, що їй подобається і є «близьким». Схильність до технічної роботи визначається не як гендерована, а як певна особистісна характеристика. Її партнерка коментує виконання такого типу роботи інакше:

Зову на помощь отца, когда что-то сложное. Он приходит и нам помогает, потому что мужские руки, конечно, все равно важны. Но когда что-то такое, что мы можем сделать сами... вот, моя подруга, хоть она и невысокого росточка и очень стройная, очень любит с молотком и гвоздями где-нибудь пройтись. (Вікторія)

Респондентка підтверджує перевагу чоловіків у цій царині, особливо стосовно більш фундаментальних завдань. Вподобання своєї партнерки займатися цією «чоловічою» роботою вона супроводжує коментарем про її фемінну зовнішність: незважаючи на таке «чоловіче» хобі, вона не є маскулітною.

25 Blumstein P., Schwartz, P. American couples, 1983. – P. 324.

26 Stacey, Judith. In the Name of the Family: Rethinking Family Values in the Postmodern Age, 1996.

27 Nedballova, Katerina, *ibid.* – P. 135.

Інший респондент зауважує, що в його сім'ї розподілу роботи немає:

Коли я можу готувати – я готую, люблю посуд мити, прибиратись... стірка – нема проблем, що завгодно, абсолютно немає ніякого розділення. Все, що може робити Олег, можу зробити і я. Єдине, що схильності різні. От Олег може шити, от він шиє, да? (...) Я люблю щось там колупати, сваркой рить, там щось сверлить, будувати. (Орест)

Очевидно, що «схильність» до різних видів роботи інтерпретується респондентом не як гендерована категорія (як щось, що більше очікується від чоловіків або від жінок), а радше як певна риса характеру, індивідуальне вподобання. Втім, його партнер Олег розповідає про свій досвід виконання хатньої роботи (приготування їжі, прибирання) – тобто роботи, маркованої як «жіноча» – протягом року спільного проживання утрюх в одному будинку разом із вже колишньою дружиною його партнера. Колишня дружина жартома називала себе й Олега «двома дружинами», коли вони разом займалися хатньою роботою: «і борщ варили, і вареники, і пельмені ліпили». І для колишньої дружини, і для Олега виконання такої роботи було гендерно-означеним, символізувало фемінність.

Недбалкова підкреслює, що несхожість одностатевих сімей виникає не так із ідентичності, визначеної сексуальною орієнтацією, як унаслідок домінування гетеросексуальності в суспільстві, що зображає інші форми партнерства девіантними, дивними чи аномальними. В результаті інтерналізації гетеронормативності ЛГБТ-сім'ї можуть іноді відчувати себе «неповноцінними», не відповідними загальноприйнятому стандарту. У відповідь на цю несхожість, що відчувається і на символічному рівні, і в конкретних практиках та взаємодіях, ЛГБТ-сім'ї намагаються «витримати випробування», вписатися в категорії «сім'ї» та «належної фемінності/маскулінності»²⁸. У випадку з розподілом хатньої роботи ці категорії можуть бути взаємовиключними чи взаємосуперечливими: гендерованість різних видів хатньої праці робить неминучою ситуацію часткових незбігів із гендером тієї особи, котра цю працю виконує. Так, лесбійки відчувають необхідність доводити свою фемінність (чи фемінність своїх партнерок), а геї, відповідно, мають підтверджувати свою маскулінність, яку нібито підважує виконання роботи, «невідповідної» до їхньої статі.

З іншого боку, необхідність відповідати категорії «сім'ї» в даному контексті також означає бути «невидимою сім'єю», такою, що не привертає уваги й не маркується як «інша» чи несхожа.

(Не)визнання одностатевих стосунків у суспільстві

В умовах державного невизнання одностатевих сімей, маргіналізації гомосексуальності в публічному просторі та все більшої демонізації лесбійок і геїв з боку релігійних та право-радикальних організацій, відкритість своїх стосунків загрожує ЛГБТ-сім'ям стигматизацією та дискримінацією на роботі, суспільним остракізмом, втратою зв'язків з материнськими сім'ями, родичами й родичками.

«Не питай, не повідомляй»

Частина сімей, що брали участь у дослідженні, воліють не говорити своїм материнським сім'ям про власні стосунки. Особливо болісною та складною ситуація стає напередодні свят, що передбачають сімейні зібрання. Лесбійки та геї постають перед неприємною дилемою: проводити свято або разом з партнеркою чи партнером, або з батьками, тоді як вони хотіли б мати можливість зробити і те, й інше:

28 Nedbalkova, Katerina, *ibid.* – P. 143.

Мне бы хотелось, чтобы я могла с ней приехать, чтобы мы могли остановиться у моих родителей. Чтобы мы могли [приехать] на праздники вместе. Потому что на праздники, на Рождество я разрываюсь. Я прихожу на ночь только к ним, а Валентине нужно ночевать и быть у друзей. Это достаточно сложно и неприятно. Конечно, хотелось бы приехать вместе, чтобы нас встретили, праздники проводить вместе, чтобы в семью я приезжала вместе с ней. (Поліна)

Опитані, чиї батьки знають про їхні сімейні стосунки, розповідають про конфліктні ситуації щодо визнання та прийняття їхніх партнерок і партнерів. Нерідко у випадку, коли частина родичів знає про одностатеву сім'ю, а частина – ні, лесбійки та геї змушені грати роль холостячок та холостяків для своїх розширених сімей:

Я понимаю, что мама, может, не очень хочет, чтобы он [партнер] присутствовал. И он, может быть, не очень хочет присутствовать на семейных обедах. Естественно, мама не хочет, чтобы жена брата знала, пока что. (...) Мама предпочитает говорить, что такие вещи лучше не афишировать. То есть она считает, что это должно быть в семье. ... Если она считает, что лучше этого не делать, чтобы ей не доставлять дискомфорт, я лучше не буду. (Георгій)

Американська дослідниця Кес Вестон описує це як певний шизофренічний досвід, коли, приїжджаючи додому до батьків, геї та лесбійки змушені вдавати зовсім інших людей²⁹. У ситуації, коли батьки навідують своїх гомосексуальних дітей та їхні сім'ї, діти змушені пильнувати, щоб видавати свої стосунки за дружні чи приятельські, а помешкання позбавити від будь-яких ознак сімейного життя:

Прячутся все фотографии. Снимаются все лесбийские наклейки-магнитики – кстати, которые мы до сих пор не повесили после папиного приезда. Удаляются лишние закладки из мозиллы, чтобы, не дай бог, там тема какая-то не проскочила. Ну а что делать? Маме уступается отдельный диван. А мы уж так и быть, там вдвоем поуютимся, ха-ха. (Світлана)

Камін-аут на роботі може викликати не тільки подібну реакцію «не афішувати свою гомосексуальність», але й прояви прямої дискримінації, домагання, агресію, цькування і навіть звільнення з роботи. Рішення здійснювати чи не здійснювати камін-аут і кому саме це робити, а кому – ні, дуже залежать від специфіки роботи, атмосфери в колективі, ставлення керівництва. Частина опитаних розповідала про позитивний досвід камін-ауту на роботі, хоча зі зміною місця роботи ситуація могла істотно змінитися:

Даже когда была презентация ресторана, [начальница] меня позвала в кабинет и сказала: «А Полину [партнерку] Вы пригласили? Нет? Быстренько звоните ей, чтобы она присутствовала на открытии!» (Валентина, 45 р.)

Всеми воспринималось очень нормально, что на корпоративы я зову [партнерку] Алину. (...) Если это были вечеринки, куда приглашают своих жен и мужей – то Аля там была. У нас не спрашивали в лоб, а воспринимали вроде как так и надо. (...) Было дело, когда Аля работала в совсем другой сфере, и на корпоративы, на которые приглашали своих мужей и жен, меня не звали. Потому что там такая обстановка была, совсем неблагоприятная – для нас, лесбиянок, в частности. (Світлана)

У випадку, коли середовище на роботі не є дружнім до геїв та лесбійок, вони змушені постійно й усюди докладати зусиль для підтримки мовчання. Так, на корпоративних

²⁹ Weston, Kath, *ibid.* – P. 30.

вечірках вони не з'являються з партнеркою чи партнером, уникають розмов про особисте життя:

Дабы не участвовать в разговорах душевных, лучше их избегать. Потому что какие-то вопросы могут возникнуть. (...) Когда идет вопрос от человека, которого я не хотел бы посвящать в какие-то подробности, меня это просто вгоняет в краску, на моем лице все написано. Просто читается все по буквам. Поэтому я избегаю таких ситуаций. (Георгій)

Брак державного визнання

За таких умов державне визнання одностатевих партнерств стає особливо важливим. Здебільшого опитані занепокоєні нинішньою відсутністю державного визнання одностатевих стосунків через те, що не мають можливості захищати свої права в державних інституціях:

Стільки випадків було, що хтось помирає з партнерів, а другий партнер після 20 років життя залишається потім на вулиці. (Остап)

Не знаю насчет «штампа в паспорте», но какого-то оформления хочется. Ну как ты докажешь, что этот человек имеет какое-то право, что у вас какое-то совместное имущество, и если со мною что-то случится, чтобы моя вторая половина не осталась нищей? (Поліна)

Для меня сейчас, для нашей семьи женщина-и-женщина было бы важно, чтобы был «штамп в паспорте», (...) именно для того, чтобы мы были защищены законом в юридических моментах. Например, в здравоохранении. У меня просто панический ужас вызывает, сколько раз смотрю, что кто-то в больнице оказывается. А меня не пустят, потому что я никто. Маму ее пустят, с которой она общается, скажем, не так много, как со мной, и не так близко, как со мной. А меня – нет. (Світлана)

Однак, погляди на те, яким саме чином держава має регулювати й визнавати одностатеві стосунки, значно варіювалися. Ставлення респонденток і респондентів до легалізації одностатевих шлюбів не було однозначним чи одностайним. Частина опитаних ставляться доволі скептично й особисто не потребують «штампу у паспорті», вважаючи шлюб традиційним патріархатним інститутом, який останнім часом характеризується численними розлученнями. Інші ж його підтримують і хотіли би оформити шлюб як прояв своєї стабільності й спільних планів на майбутнє:

Мені здається, якщо вже легалізувати одностатеві шлюби чи партнерства, як їх не назвати, то – з усіма правами, які надаються і «традиційним» сім'ям. (Віктор)

Заради дітей я би обов'язково поставила штамп, як то кажуть, в паспорті. Я би хотіла, щоб ми були опікунами наших дітей. Тому що це би полегшило нам усім життя. (Катерина)

На сьогодні ЛГБТ-пари позбавлені переваг, які дає інститут шлюбу: права спадкування після смерті когось із подружжя, права на розподіл майна, права консультуватися і приймати важливі рішення в лікарні у випадку хвороби чи недієздатності партнерки чи партнера, права на відмову свідчити в суді, права на дітей.

Але окрім юридичної захищеності стосунків частина опитаних підкреслювали тісний зв'язок між державним визнанням одностатевих сімей (через легалізацію одностатевих шлюбів або через інші механізми) та суспільним визнанням і прийняттям:

В будущем мы бы узаконили наши отношения, нам бы это помогло. Я имею в виду планы на будущее, рожать ребенка...чтобы эта семья не только для нас существовала с Полиной и для наших друзей, а чтобы для общества это была семья. (...) Если это было бы узаконено, то общество бы нас быстрее приняло. (Валентина)

Если это когда-нибудь примется в нашей стране, может, тогда намного проще и с моими родителями. Так как у нас с ними этот вопрос достаточно сложный. (Поліна)

Таким чином, відсутність державного визнання ЛГБТ-сімей багато опитаних вважають основною причиною подальшого суспільного невизнання, неприйняття, маргіналізації одностатевих партнерств і їхньої невидимості в суспільстві. Таке невизнання разом із відсутністю антидискримінаційного законодавства робить ЛГБТ-сім'ї незахищеними в юридичних питаннях, несе потенційну загрозу звільнення, дискримінації, агресії, злочинів на ґрунті ненависті. Безпечний простір, де одностатеві пари можуть бути відкритими про свої стосунки, нерідко обмежується колом близьких друзів і подруг, що змушує їх приховувати найважливішу частину свого життя і в кожній ситуації зважувати, кому і що саме вони можуть говорити про себе та свої стосунки.

Висновки

Було б наївно вважати, що ЛГБТ-сім'ї є вільними від загальних суспільних рамок гетеронормативності та гендерних норм. Гендер є неминучою частиною нашого життя, системою, що структурує суспільство, він вплетений у кожну взаємодію, присутній у кожній ситуації. ЛГБТ-сім'ї існують у державі, що не визнає та не помічає їх, у суспільстві, що маргіналізує та демонізує будь-яку негетеросексуальність, що визначає лесбійок, геїв і трансгендерних людей як ворогів «традиційної української сім'ї». ЛГБТ-сім'ї змушені підпорядковуватися вимогам мовчання, контролювати свої висловлювання, щоразу обережно зважувати, перш ніж заявити про себе вголос. Суспільство зобов'язує їх постійно озиратися на стандарт «ідеальної», «правильної» сім'ї, вимагає невидимості або принаймні непомітності. Хоча ЛГБТ-сім'ї не втілюють ідеал егалітарності чи повну відмову від гендерних норм і традицій, вони створюють потенційний простір для переозначення та пом'якшення цих норм, дозволяють розширити вузькі рамки традиційної сім'ї, надати концепту «сім'ї» нових смислів. Простий факт того, що стосунки партнерства, інтимності, материнства та батьківства можуть існувати поза нормативною гетеросексуальністю, надає їм потенціалу трансгресії.